

کارآفرینی در قرآن و احادیث و نقش دانشگاه در پرورش کارآفرینان با روحیه اسلامی

بنت‌الهدی ایزدی^۱ * کورش رضایی مقدم^۲

چکیده

در جامعه‌ای که دارای بافت دینی است، می‌توان از آموزه‌های دین در کارآفرینی بهره گرفت. چراکه رویکرد جامع به کارآفرینی با در نظر گرفتن دین، می‌تواند تکمیل‌کننده تئوری و عمل کارآفرینی باشد. هدف این تحقیق، که با استفاده از تلفیق روش مصاحبه با مطلعین مذهبی و روش هرمنوتیک صورت پذیرفته، شناخت کارآفرین و کارآفرینی با تشریح مؤلفه‌های آن بر مبنای آیات قرآنی و احادیث اسلامی و راهکارهای پرورش چنین کارآفرینانی در دانشگاه است. براساس با نتایج، کارآفرین فردی نیک‌کردار است که با تقویت ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینانه در خود با توجه به معارف آسمانی و بهره‌گیری از قوه تعقل و تفکر در آیات و روایات اسلامی، فعالیت را آغاز می‌کند که همواره با رضایت خداوند و شوق و میل باطنی نسبت به آن فعالیت همراه است. او از قوه نبوغ و خلاقیت خود استفاده نموده تا به سود حاصل از فعالیت خود دست یابد و موجب توسعه منطقه یا کشور خود شده و همواره با رعایت اعتدال، این فعالیت را با حفظ محیط‌زیست ادامه می‌دهد. دانشگاه به‌منظور پرورش چنین کارآفرینی می‌تواند از چهار راهبرد دینی - فرهنگی، سازمانی، آموزشی - مشاوره‌ای و پژوهشی استفاده کند. در پایان با توجه به نتایج، مدل مفهومی پرورش کارآفرین در دانشگاه با چشم‌انداز اسلامی ارائه شده است.

واژگان کلیدی: پیشرفت، کارآفرینی، آیات و احادیث، هرمنوتیک.

فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی • سال ششم • شماره بیست‌ونجم • زمستان ۹۶ • صص ۲۹۱-۲۶۵

تاریخ دریافت مقاله: ۹۴/۶/۲۴ تاریخ پذیرش مقاله: ۹۴/۱۲/۲۴

۱. فارغ‌التحصیل کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه شیراز (Izadi.hoda@yahoo.com).

۲. دانشیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه شیراز، نویسنده مسئول (rezaei@shirazu.ac.ir).

مقدمه

کارآفرینی، کلیدی لازم برای پیشرفت یک جامعه است و به عنوان یک فرآیند پیچیده در طول زمان اتفاق می افتد (Chiru et al, 2012: 4011). از دلایل اصلی تمرکز بر کارآفرینی، نیاز فزاینده جوامع به بهره گیری از افراد خلاق است که از طریق ایده های نوین و تبدیل این ایده ها به فعالیت های سودبخش، روند توسعه اقتصادی تسریع می کند (Turker & Selcuk, 2009: 142). نقش مؤثر جهان اسلام در فرآیند هدایت جهانی سازی (World Islamic Economic Forum, 2014) و اهمیت رشد و پایداری کشورهای جهان اسلام از یک سو و اهمیت کارآفرینی و وجود منابع ناب کارآفرینی در اسلام از سوی دیگر، نشان دهنده تعامل اسلام و کارآفرینی است.

اسلام به معنای تسلیم محض و بی چون و چرا در مقابل خداوند است (آل عمران، آیه ۱۹) و دین بیانگر انتظارات خداوند از بشر در زمینه افکار و رفتار فردی و اجتماعی و نیز نحوه ارتباط او با خود، دیگران و خداوند است. کار و فعالیت از صفات جمال خداست (سوره اسراء، آیه ۳۱)، همچنین اسلام یک روش زندگی است که کسب و کار را دربر می گیرد؛ بنابراین هر کس می تواند با رعایت توأم وظایف دینی و فعالیت های کسب و کار به رستگاری و موفقیت در امور دنیوی و معنوی دست پیدا کند (Azmi, 2014: 17). این در حالی است که بخش اعظم مسلمانان جهان در فقر بسر می برند. ۲۴ درصد جمعیت مسلمان جهان در آمد روزانه کمتر از یک دلار دارند و ۳۹ درصد نیز زیر خط فقر زندگی می کنند. کل مبادلات تجاری ۵۷ کشور عضو سازمان کنفرانس اسلامی کمتر از ۱۲ درصد مبادلات تجاری بین المللی است که این رقم نسبت به جمعیت و منابع طبیعی در اختیار کشورهای مسلمان، ناکافی است (یعقوب، ۱۳۸۶). چرا فعالیت های مسلمانان همواره توأم با موفقیت نیست؟ در واقع آنچه درست است، همیشه محبوب نیست و آنچه محبوب است همیشه

۱. إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوْتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ.
 ۲. وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ حَتَّىٰ حَشِيهٖ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطَاً كَبِيرًا.

حقیقت نیست (مولانا، ۱۳۷۸: ۳۹۳). دین در کارآفرینی نادیده گرفته شده، در صورتی که رویکرد جامع به کارآفرینی که دربرگیرنده دین و فرهنگ است می‌تواند تکمیل‌کننده تئوری و عمل کارآفرینی موجود باشد (Gumusay, 2014: 1). اسلام هر دو دیدگاه مادی و معنوی را دربر می‌گیرد و کارآفرینی از دید اسلام شامل منافع هر دو جهان است (Azmi, 2014: 17).

کارآفرین می‌تواند در نتیجه برنامه‌های آموزشی، تعلیم و تربیت شود (سالارزار و دیگران، ۱۳۸۳: ۱)؛ و دانشگاه ابزاری است که دانشجویان می‌توانند روحیه نوآوری و کارآفرینی خود را توسعه دهند (Contiu & et al, 2012: 5554). به‌علاوه آموزش و پرورش یکی از موضوعات است که دین اسلام، اهمیت و ارزش فوق‌العاده‌ای برای آن قائل است؛ به‌حدی تا جایی که نخستین آیاتی که بر پیامبر عظیم‌الشأن اسلام (ص) نازل شد (سوره علق، آیه ۱)، بهترین دلیل بر اهمیت و جایگاه تعلیم و تعلم در اسلام است. بنابراین ارکان اساسی کارآفرینی با چشم‌انداز اسلامی شامل: کلام خداوند، احادیث پیامبران و ائمه معصومین، وجود شخص کارآفرین و آموزش‌های لازم به‌منظور پرورش کارآفرینان است. آیات، احادیث و روایات و برخی از تحقیقات علمی گویای این موضوع است.

از حضرت محمد (ص) پرسیده شد چه نوع کسب درآمدی بهتر است؟ حضرت پاسخ داد کسب و کار مرد با دستان خودش و هر کسب و کار تجاری که حلال و قانونمند است (امام علی، ۱۳۷۵: ۲۵۵). گاهی گفته می‌شود ملاحظات اخلاقی در فرایند توسعه کسب و کار چالش‌های گسترده‌ای را ایجاد می‌کند (Anderson & Smith, 2007: 479) و یک کارآفرین برای استفاده از فرصت‌ها یا خلق آن باید قانون‌شکنی کند (Brenkert, 2009: 448). کارآفرینی مزایای بسیاری دارد، اما نمونه‌های زیادی از سوءاستفاده از آن نیز وجود دارد. برخی از افراد در شرکت‌ها به کارآفرینی غیراخلاقی و غیرقانونی مشغولند. به‌طور مثال، اقدام به فروش اینترنتی دارو بدون تجویز پزشک می‌کند (Brenkert, 2009: 449). ولی اخلاق در اسلام ارزش اصیلی است که تنها کسب سود مادی در نظر نمی‌گیرد، چون دارای رنگ انسانی است بدون اینکه به جنسیت یا نژادی خاص محدود شده باشد (قطب، ۱۳۷۹: ۲۰۲). تا آنجا که پیامبر تصریح می‌کند: «من برای پایداری مکارم اخلاقی مبعوث شده‌ام»^۱.

۱. اَفْرَأُ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ.

۲. اِنَّمَا بُعِثْتُ لَأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْاِخْلَاقِ

نتایج تحقیقات در کشورهای عربی نشان می‌دهد که چگونگی زنان مسلمان کارآفرین در زندگی خود در حالی که کسب و کار خود را انجام می‌دهند، به ارزش‌های اسلامی مانند کار خوب و سخت (عمل صالح)، صداقت و راست‌گویی، انصاف و عدالت و خیرخواهی پایبندند و این را رازی برای بقا و موفقیت شرکت خود می‌دانند (Tlaiss, 2014: 1). اخلاق کاری در تبدیل اندیشه نو به محصول و ارائه آن به بازار مانند واکنشگر در معادلات شیمیایی عمل می‌کند و سبب می‌شود فرایند کارآفرینی تحت تأثیر این عوامل در مدتی کوتاه‌تر به نتیجه برسد. به‌طور کلی، توزیع عادلانه‌تر درآمد، افزایش سرمایه‌گذاری و تمامی عوامل اقتصادی و اجتماعی به‌طور غیرمستقیم دستخوش ارزش‌های اخلاقی در اسلام است (خان جزئی، ۱۳۸۷: ۹۱). نتایج تحقیق (Gumusay, 2014: 1) نشان می‌دهد که کارآفرینی از دید اسلام بر سه ستون ایجاد کسب و کار، عوامل اقتصادی - اجتماعی و عوامل مذهبی - معنوی استوار است که توسط هنجارها، ارزش‌ها و توصیه‌ها هدایت می‌شود. برای چنین کارآفرینانی موفقیت به سادگی توسط پاداش‌های مادی تعریف نمی‌شود، اگرچه موفقیت بخش جدایی‌ناپذیر یک کسب و کار است. از نظر آنها، موفقیت ماوراءالطبیعه در ابعاد اقتصادی و اجتماعی در هر دو جهان مطرح است؛ و این همان دستاورد مادی و معنوی است که از آن به شادی و رفاه اسلامی (فلاح) یاد می‌شود (Beekun, 1996: 1). نتایج تحقیقات در مالزی نیز نشان می‌دهد که اسلام، کارآفرینان را در اعتقاد و شیوه‌های کسب و کار تحت تأثیر قرار داده است. مسلمانان مالایی ارزش‌های مذهبی خود را حفظ کرده‌اند و آنها را در معاملات کسب و کار خود هدایت می‌کنند (Muhammad Bin, 2009: 326). از کارآفرینان مسلمان انتظار می‌رود که به اصول اخلاقی، اخلاقیات و فضائلی که منجر به تحقق رفاه و زندگی خوب می‌شود، پایبند باشند (Tlaiss, 2014: 4)؛ بنابراین آموزه‌های اسلامی مانعی برای تحقق معیارهای توسعه نیست و بین توسعه انسانی و آموزه‌های اسلامی سازگاری وجود دارد (اکبری و افخمی ستوده، ۱۳۸۷: ۱).

وضعیت مطلوب هر جامعه متناسب با مبانی معرفتی، فرهنگی، فلسفی، اخلاقی و ایدئولوژیک آن جامعه تعریف می‌شود. به عبارتی، وضعیت مطلوب جوامع مختلف باهم متفاوت است (نصرالهی، ۱۳۸۹: ۷۵). با توجه به اهمیت کارآفرینی و باوجود حاکمیت فرهنگ والای اسلامی در ایران، ضروری است که در ترویج کارآفرینی، از چشم‌انداز اسلامی بهره گرفته شود. این تحقیق با بهره‌گیری از آیات قرآنی و احادیث اسلامی، با هدف شناخت کارآفرین و کارآفرینی، به ارائه راهبردهای پرورش کارآفرین در دانشگاه

می‌پردازد.

۱. روش تحقیق

تحقیق کیفی حاضر، از لحاظ هدف بنیادی است که در آن به منظور تحقق اهداف از تلفیق روش مصاحبه و هرمنوتیک استفاده شده است. روش هرمنوتیک، نوعی رویکرد فلسفی به یک متن است و سؤال از چپستی متن می‌کند. حصول یا فهمیدن متن نیازمند طی مراحل است که خواندن یا شنیدن آن، اولین گام است. برای فهمیدن هر متن، لازم است جملات یک متن مطابق با زمان حاضر تفسیر شود. به عبارتی، برای درک و فهم یک متن، باید دیدگاه نویسنده و خواننده با یکدیگر ادغام شود؛ زیرا در هرمنوتیک معنی همیشه معلق و در حرکت است و این تعلیق معنا امکان برداشت و تفسیرهای مختلف از یک متن را میسر می‌کند (مدنی، ۱۳۹۱: ۸۸).

در عصر حاضر، جهان را به شکل تازه و متفاوت با سایر افراد دیدن، امری لازم و بخردانه است، زیرا عصر حاضر، عصر تأویل است و لازمه زیستن در عصر تأویل، نوکردن تفسیرها و تعبیرهای مختلف از متون است (مدنی، ۱۳۹۱: ۸۸)؛ اما برای دریافت حقیقت یک متن در زمان حاضر باید تفسیر جمعی از مفسران را به هم نزدیک کرد، زیرا حقیقت معرف یک چیز در خود نیست، بلکه در واقع تابعی از توافق اجتماع است (هوف، ۱۳۶۵: ۸۰).

در این تحقیق به منظور فهم و تأویل صحیح از اراده خداوند از نزول آیات، فهم روایات و احادیث از معصومین (مطابق با شرایط این عصر) از جمعی از مطلعین مذهبی و ادبی در شیراز مصاحبه به عمل آمد. طی مصاحبه، ضمن تعریف مفهومی از کارآفرینی، از مصاحبه‌شوندگان خواسته شد تا کارآفرین و کارآفرینی از دیدگاه اسلامی را تعریف کنند و آیات، احادیث و روایاتی که از نظر آنها مبین ویژگی‌های شخصیتی کارآفرین و مؤلفه‌های کارآفرینی است ارائه دهند. همچنین پیشنهادهای خود را به عنوان راهبردهای پرورش دانشجویان کارآفرین با روحیه اسلامی در دانشگاه بیان کنند. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها، ابتدا تمامی داده‌های حاصل از مصاحبه با مطلعین جمع‌آوری و به‌دقت مرور و بررسی شد. سپس این صحبت‌ها به چندین بخش با معنی تقسیم شده و در نهایت هر طبقه با مفهومی مناسب که معرف آن باشد، مشخص شد. همچنین برای هر طبقه، زیر طبقاتی در نظر گرفته شد.

در انتخاب نمونه مورد مطالعه، با استفاده از روش نمونه گیری گلوله برفی، ۱۲ نفر از مطلعین مذهبی و ۳ نفر از مطلعین ادبی در شهرستان شیراز انتخاب شدند. نمونه گیری گلوله برفی (زنجیره‌ای)، یک فن نمونه گیری هدفمند برای استفاده از اطلاعات مشارکت کنندگان به منظور تعیین مورد های اضافی است که در مراحل بعدی پژوهش وارد شوند. این روش در مواقعی به کار می رود که شناختی از کل جامعه آماری وجود ندارد. نتایج حاصل از بررسی توزیع فراوانی ویژگی های جمعیت شناختی مصاحبه شونده گان در جدول شماره ۱ قابل مشاهده است.

جدول ۱. توزیع فراوانی ویژگی های جمعیت شناختی مصاحبه شونده گان

متغیر	دسته ها	فراوانی	درصد	متغیر	دسته ها	فراوانی	درصد
میزان تحصیلات	کاردانی (و طلاب سطح یک)	۵	۳۳.۳	شغل	استاد	۲	۱۳.۳
	لیسانس (و طلاب سطح دو)	۶	۴۰		روحانی	۹	۶۰
	فوق لیسانس (و طلاب سطح سه)	۳	۲۰		دیبر	۴	۲۶.۷
	دکتری	۱	۶.۷				
رشته تحصیلی	ادبیات	۳	۲۰	جنسیت	زن	۳	۲۰
	علوم حوزوی	۸	۵۳.۳		مرد	۱۲	۸۰
	الهیات	۴	۲۶.۷				

۲. یافته ها

آیات قرآن کریم و احادیث اسلامی در مورد کارآفرینی

آیات و احادیثی که از دیدگاه مصاحبه شونده گان به نوعی به کارآفرینی اشاره دارد، در جدول ۲ قابل مشاهده است.

جدول ۲. اهمیت کارآفرینی در آیات قرآنی و احادیث

تأویل	آیه و احادیث شریفه	ترجمه آیه و احادیث شریفه
قرار دادن نعمت‌ها در اختیار بشر برای اهتمام به کارآفرینی	وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حَبْلًا حَلِيَّةً وَتَلْبَسُونَ مِنْهَا ثِيَابًا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاجِرَ فِيهِ وَ لِيَتَّبِعُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (نحل، ۱۴).	او کسی است که دریا را مسخر شما ساخت تا از آن، گوشت تازه بخورید، وسایل زینتی برای پوشش از آن استخراج کنید و کشتی‌ها را می‌بینید که سینه دریا را می‌شکافند تا شما (به تجارت) بپردازید و از فضل خدا بهره‌مند شوید شاید شکر نعمت‌های او را به‌جا آورید.
تأکید بر اهمیت تلاش برای کسب روزی و کارآفرینی	فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ اذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (جمعه، ۱۰).	هنگامی که نماز پایان یافت، شما آزادید در زمین پراکنده شوید و از فضل الهی طلب کنید و خدا را بسیار یاد کنید تا رستگار شوید.
تأکید به مؤلفه توسعه و آبادانی در کارآفرینی	وَإِلَىٰ تَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَعِفُّوهٓ ثُمَّ تَوَبُّوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ (هود، ۶۱).	و به‌سوی قوم تمود برادرشان صالح را فرستادیم، گفت: ای قوم من خدا را بپرستید برای شما هیچ معبودی جز او نیست، او شما را از زمین پدید آورد و در آن شما را استقرار داد، پس از او امرزش بخواهید، آنگاه به درگاه او توبه کنید که پروردگارتان نزدیک و اجابت‌کننده است.
بشارت به کارآفرینان و لزوم سعی و کوشش در کارها	إِنَّ هَذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَكَانَ سَعْيِكُمْ مَشْكُورًا (انسان، آیه ۲۳).	این پهنشت به حقیقت پاداش (اعمال) شماست و سعی و اشتیاقتان (در راه طاعت حق) مشکور و مقبول است.
فراهم آوردن امکانات زندگی برای معیشت و باهدف انجام بهترین کار یا کارآفرینی	وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ (اعراف، ۱۰).	و قطعاً شما را در زمین قدرت عمل دادیم و برای شما در آن وسایل معیشت نهادیم اما چه کم سپاسگزاری می‌کنید.
برتری انسان‌ها با انجام کارهای شایسته یا کارآفرینی	مَنْ كَانَ يَرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَ الْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَ الَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَ مَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يُبْورُ (فاطر، ۱۰)	هر که شرف و قدرت و غلبه خواهد (بداند) که اینها یکسره از آن خداوند است و باید از او بطلبد. سخنان پاکیزه (اعتقاد به توحید و اصول عقاید که مفاد کلم طیب است) به‌سوی (قرب) او بالا می‌رود و عمل صالح آن را بالا می‌برد و کسانی که بدی‌ها را به نیرنگ انجام می‌دهند آنها را عذابی است سخت، نیرنگشان تباہ و بی‌اثر است.

ادامه جدول ۲. اهمیت کارآفرینی در آیات قرآنی و احادیث

تأویل	آیه و احادیث شریفه	ترجمه آیه و احادیث شریفه
زندگی خوب درگرو عمل خوب یا کارآفرینی (بشارت به کارآفرینان)	مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنشَىٰ وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنُخْرِجَنَّهٗمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (نحل، ۹۷).	هر کس، اعم از زن و مرد، با داشتن ایمان، عمل صالح انجام دهد، زندگی پاکیزه‌ای به او خواهیم داد.
رقم خوردن سرنوشت با اعمال نیک با کارآفرینی	كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ (مدرثر، ۳۸).	هر کسی درگرو دستاورد خویش است.
لزوم و ضرورت تغییر متناسب با شرایط و دستگیری کارآفرینان	لَهُ مَعْقَبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِّنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِّنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَ إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَ مَا لَهُمْ مِّنْ دُونِهِ مِّنْ وَالٍ (رعد، ۱۱).	برای او فرشتگانی است که پی‌درپی او را به فرمان خدا از پیش رو و از پشت سرش پاسداری می‌کنند. در حقیقت خدا حال قومی را تغییر نمی‌دهد تا آنان حال خود را تغییر دهند و چون خدا برای قومی آسیبی بخواهد، هیچ برگشتی برای آن نیست و غیر از او حمایتگری برای آنان نخواهد بود.
توجه به کار و تلاش به‌عنوان سرمایه کارآفرینان	وَ أَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ (نجم، ۳۹).	برای انسان پاداش و بهره‌ای نیست جز آنچه خود کرده و برای آن تلاش نموده است.
توجه قرآن به کار و تلاش و امتنان کارآفرینان شاکر	إِنَّ هَذَا كَانَ لَكُمْ جَزَاءً وَ كَانَ سَعْيِكُمْ مَشْكُورًا (انسان، ۲۲).	این بهشت با این نعمات و عظمت به حقیقت، پاداش اعمال شماست وسیعی‌تان مشکور و مقبول است.
تفاوت انسان‌ها در کیفیت تلاش‌ها و نتایج متفاوت کارهای آنها	إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّىٰ (لیل، ۴)	سوگند به شب و روز و آفریننده‌تر و ماده که تلاش‌های انسان‌ها گوناگون است.
کارآفرینی خداوند	يَسْئَلُهُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (الرحمن، ۲۹)	خداوند هرروز در شأن و کاری است.
لزوم تلاش و کوشش برای رسیدن به آسایش	فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ (الشرح، ۷)	پس هنگامی که از کار مهمی فارغ می‌شوی، به مهم دیگری پرداز.
بشارت به کارآفرینان و ضرورت تلاش آنها	يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَىٰ رَبِّكَ كَدْحًا فَمَلَأْ قِيَاهُ (انشقاق، ۶)	انسان در دنیا تلاش می‌کند و در قیامت خدا را ملاقات می‌نماید که اگر از خوبان باشد، سعادتمند می‌شود.
بشارت به کارآفرینان و ارشاد آنها	وَ الَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَ إِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ (عنکبوت، ۶۹)	و آنها که در راه ما (با خلوص نیت) جهاد کنند، قطعاً به راه‌های خود، هدایت‌شان خواهیم کرد و خداوند با نیکوکاران است.
امتحان بندگان با انجام کارهای نیک یا کارآفرینی	الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَ الْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ (ملک، ۲)	همان که مرگ و زندگی را (برای شما آدمیان) پدید آورد تا شما را بیازماید که کدام یک نیکو‌کارترید و اوست مقتدر شکست‌ناپذیر و آمرزنده.

ادامه جدول ۲. اهمیت کارآفرینی در آیات قرآنی و احادیث

تأویل	آیه و احادیث شریفه	ترجمه آیه و احادیث شریفه
نیک‌انجام دادن کارها و به سرانجام رساندن آنها	إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ إِذَا عَمِلَ أَحَدُكُمْ خَدَاوَنَد دُوسْت دَارْد كِه هِر گَاه يَكِي از شَمَا كَارِي اَنْجَام مِي دِهْد آن رَا اسْتَوَار و دَر سْت بِه سَامَان رَسَانْد.	خداوند دوست دارد که هرگاه یکی از شما کاری انجام می‌دهد آن را استوار و درست به سامان رساند.
اهمیت کارآفرینی و ارزش آفرینی آن	قِيَمَه كُلِّ امْرٍ مَا يَحْسِنُهُ (امام علي (ع))	قيمت و ارزش هر کس به اندازه کاری است که می‌تواند آن را به‌خوبی انجام دهد.
تشویق به کار و تولید و کارآفرینی	تَعَرَّضُوا لِلتَّجَارَةِ فَاِنْ لَكُمْ فِيهَا غَيْبٌ غَمَافِيْ اَيْدِي النَّاسِ (حضرت علي (ع)).	تجارت کنید و به کار و تولید روی بیاورید که از آنچه در دست دیگران است بی‌نیاز می‌شوید.
کسب عزت از نتایج تلاش و کارآفرینی	اغْدِ اِلَى عَزْكَ (امام صادق (ع))	صبح زود به سوی عزت و سربلندی خود بشتاب.
استفاده صحیح از ثروت و به‌سرانجام رساندن کارها	اسْتِثْمَارُ الْمَالِ تَمَامُ الْمُرُوءَةِ (امام سجاد (ع))	جوانمردی کامل به بهره‌رسانی ثروت است.

مأخذ: یافته‌های تحقیق

خداوند تمام امکانات و نعمت‌ها را در اختیار بشر قرار داده است تا انسان از آنها بهره‌برداری کند و شکر الهی را به جا آورد و در مسیر معرفت الله قرار گیرد. به عبارتی، هدف از قرار دادن نعمت‌ها در اختیار بشر، اهتمام وی به تجارت و فعالیت‌های اقتصادی است (سوره نحل، آیه ۱۴). همچنین واژه «إِتْتَعُوْا» در آیه ۱۰ سوره جمعه، نشان از اهمیت کار و تلاش بعد از انجام فرایض الهی دارد.

در آیه شریفه ۴ سوره لیل، «شتی» جمع «شتیت» از ماده «شت» بر وزن «شط» به معنی پراکنده کردن جمعیت است و در اینجا اشاره به تفاوت کوشش‌های مردم از نظر کیفیت و نوع هدف و نتیجه آنهاست. مطابق با این آیه، سمت و سوی تلاش‌ها و نتایج آن نیز کاملاً متفاوت است. به عبارتی، مطابق با این آیه باید به این سؤالات پاسخ داد که سعی و تلاش انسان در کدام مسیر و دارای کدام نتیجه است؟ (تفسیر نمونه)؛ و آیا فعالیت انسان‌ها به انجام کاری ختم شده است که بتوان از آن به‌عنوان کارآفرینی نام برد؟ انسان‌ها به طبع خویش، دارای تلاش‌هایی متفاوت (سودمند و زیان‌بخش) و برخوردار از نیروی انتخاب هستند (تفسیر راهنما). چراکه خالق آنها، پیوسته مشغول کاری است و هر روز طرح تازه‌ای ابداع می‌کند (سوره الرحمن، آیه ۲۹)؛ و در آیه ۷ سوره مبارکه الشرح می‌فرماید: هنگامی که از کار مهمی فارغ شدید، به کار مهم دیگری پردازید و هرگز بیکار نمانید و

پایان فعالیت‌های مهم را آغاز فعالیت‌های مهم دیگر قرار دهید. چراکه این تلاش و کوشش انسان است که او را به سوی سرای آخرت می‌فرستد و بر اساس سعی و تلاش خویش، پاداش و یا کیفر عملکرد خود را خواهد دید (سوره انشاق، آیه ۶). خداوند در آیات متعدد، از جمله آیه ۱۶ سوره نحل به نیکوکاران بشارت می‌دهد و می‌فرماید هر کس از مرد یا زن، عمل نیک انجام دهد در حالی که ایمان داشته باشد، او را بی‌تردید در دنیا به زندگی پاکیزه‌ای زنده خواهیم داشت و در آخرت پاداشی را در برابر عمل‌های بسیار خوب خواهیم داد. همچنین در سوره عنکبوت آیه ۶۹ به این افراد بشارت می‌دهد که آنان را به راه رشد، سعادت، کمال، کرامت، بهشت و مقام قرب راهنمایی می‌کنیم، چراکه خدا با نیکو انجام دهندگان کارهاست.

مطابق با نظر مصاحبه‌شوندگان، بارها در آیات، احادیث و روایات به نیک‌انجام دادن کار، که در اینجا تأویل به کار آفرینی می‌شود، تأکید شده است. همچنین امام صادق (ع) می‌فرماید: «خداوند، مرگ و زندگی را بیافرید تا شما را بیازماید که کدام‌یک کاری بهتری انجام می‌دهید». یا حضرت محمد (ص) بیان می‌کند: «خداوند دوست دارد هر کارگزاری که کار می‌کند نیکو، کار کند». مطابق با این تأویل‌ها، بارها در روایات و احادیث، به نیکوکاری اشاره شده است، اما منظور از نیکوکاری، علاوه بر انجام کارهای نیک، نیک‌انجام دادن کار است. در منابع اسلامی به نیک کار کردن یا کار آفرینی بسیار اهمیت داده شده است. چنانچه حضرت علی (ع) می‌فرماید در عمل نیک دو نکته وجود دارد؛ اخلاص در عمل و عقل و معرفت در عمل. به عبارتی، عمل نیکو، عملی است که با عقل و فهم و معرفت همراه با خلوص نیت و با احساس عظمت و خشیت توأم باشد که این گویای مفهوم کار آفرینی است.

۳. مؤلفه‌های کار آفرینی در آیات قرآنی و احادیث اسلامی

در بخش اول تحقیق از مصاحبه‌شوندگان سؤالاتی پرسیده شد تا پاسخگوی این سؤال باشد که چه زمانی می‌توان گفت کاری به صورت نیک‌انجام یا کار آفرینی محقق شده است؟ پاسخ مطلعین مذهبی به این سؤال از طریق آیات و احادیث در جدول ۳ قابل مشاهده است.

جدول ۳. مؤلفه‌های کارآفرینی در آیات قرآنی و احادیث

تأویل	آیات و احداث شریفه	ترجمه آیات و احادیث شریفه
کسب رضایت خداوند	صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَ نَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ (بقره، ۱۳۸).	ایمان به خدا و پیامبران و کتاب‌های آسمانی رنگی الهی است و خدا ما را آن‌گونه که باید به آن رنگ درآورده است و کیست که رنگ‌آمیزی او بهتر از خدا باشد؟ و ما پرستشگران اویم.
	... وَ رِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (توبه، ۷۲)	و خشنودی از جانب خداوند (از همه نعمت‌ها) بزرگتر است. آن است کامیابی بزرگ.
	قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (مائده، ۱۱۹)	خدا گوید: این روزی است که صادقان از راستی خود بهره‌مند می‌شوند، برای آنها بهشت‌هایی است که از زیر درختانش نهرها جاری است و در آن به نعمت ابدی متعمه‌اند. خدا از آنها خشنود و آنها از خدا خشنودند. این است فیروزی و سعادت بزرگ.
کاردین	مَا تَحِبُّبٌ إِلَىٰ عَبْدِي بِأَحَبِّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ (حضرت محمد (ص))	بنده من با هیچ کاری پسندیده‌تر از انجام آنچه بر او فرض کردم، محبوب من نمی‌شود.
	أَوْصِيكَ بِتَقْوَى اللَّهِ وَ الْوَرَعِ وَ الْجِتْهَادِ وَ اعْلَمْ أَنَّهُ لَا يَنْفَعُ اجْتِهَادٌ لَّا وَرَعَ فِيهِ (امام صادق (ع))	تو را به تقوای الهی و پارسایی و کوشش سفارش می‌کنم و بدان که کوششی که در آن پارسایی نباشد، سودی نمی‌دهد.
	أَفْضَلُ الْعَمَلِ مَا أُرِيدُ بِهِ وَجْهَ اللَّهِ (امام علی (ع))	برترین کار، کاری است که برای خدا باشد.
شوق و میل باطنی از انجام کار	وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَ لَا تَفَرَّقُوا وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَ كُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرِهِ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (آل عمران، ۱۰۳)	و همگی به رشته (دین) خدا چنگ زده و به راه‌های متفرق نروید و به یاد آرید این نعمت بزرگ خدا را که شما با هم دشمن بودید، خدا در دل‌های شما الفت و مهربانی انداخت و به لطف و نعمت خدا همه برادر دینی یکدیگر شدید و در پرتگاه آتش بودید، خدا شمارا نجات داد. بدین گونه خدا آیاتش را برای (راهنمایی) شما بیان می‌کند، باشد که هدایت شوید.
	أَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَ لَكِن تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ (حج، ۴۶)	آیا در زمین سیر نمی‌کنند تا صاحب دل‌هایی شوند که بدان تعقل کنند و گوش‌هایی که بدان بشنوند؟ زیرا چشم‌ها نیستند که کور می‌شوند، بلکه دل‌هایی که در سینه‌ها جای دارند کور می‌شوند.
	لَيْسَ الْعِلْمُ بِكَثْرَةِ التَّعْلَمِ وَ إِنَّمَا هُوَ نُورٌ يَقْدِفُهُ اللَّهُ تَعَالَىٰ فِي قَلْبٍ مَنْ يَرِيدُ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ (امام صادق (ع))	حقیقت علم به فراگیری بسیار نیست، بلکه نوری است که خداوند در دل کسی که بخواهد او را هدایت کند، می‌افکند.

ادامه جدول ۳. مؤلفه‌های کارآفرینی در آیات قرآنی و احادیث

تأویل	آیات و احداث شریفه	ترجمه آیات و احادیث شریفه
پایداری و استقامت در کار	آیات	به یقین کسانی که گفتند: «پروردگار ما خداوند یگانه است» سپس استقامت کردند، فرشتگان بر آنان نازل می‌شوند که نترسید و غمگین مباشید و بشارت باد بر شما به آن بهشتی که به شما وعده داده شده است.
	احادیث	و اینکه اگر آنها (جن و انس) در راه، استقامت ورزند، با آب فراوان سیرابشان می‌کنیم.
پایداری	آیات	هیچ چیز نزد خداوند، محبوب‌تر از کاری نیست که بر آن مداومت شود، هرچند اندک باشد.
	احادیث	کار کنید و آن را به پایانش رسانید و در آن پایداری کنید؛ نگاه شکیبایی ورزید و پارسا باشید. همانا شما را پایانی است؛ پس خود را به آن پایان (بهشت) رسانید.
نوآوری در کار	آیات	اوست خدای آفریننده عالم امکان و پدیدآورنده جهان و جهانیان، نگارنده صورت خلقان، او را نام‌های نیکو بسیار است، آنچه در آسمان‌ها و زمین است همه به تسبیح و ستایش او مشغول‌اند و اوست یکتا خدای مقتدر حکیم.
	آیات	این آیات، نوآوری در ساخت سد توسط دو قرنین اشاره دارد.
	آیات	یوسف گفت: باید هفت سال متوالی زراعت کنید و هر خرمن را که درو می‌کنید جز کمی که قوت خود می‌سازید همه را با خوشه در انبار ذخیره کنید.
	آیات	این آیات به نوآوری‌های بسیار بدیع در صنعت معماری اشاره دارد.
	احادیث	کسی که در آموخته‌های خویش بیشتر اندیشه کند، علم خود را استوارتر کرده و نکته‌هایی را درمی‌یابد که دست‌نیافتنی است.
احادیث	کسی که چشم اندیشه‌اش را بیدار بدارد، به نهایت و آخر مطلوبش خواهد رسید.	

ادامه جدول ۳. مؤلفه‌های کارآفرینی در آیات قرآنی و احادیث

تأویل	آیات و احداث شریفه	ترجمه آیات و احادیث شریفه
رعایت اعتدال و میانه‌روی	و كَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّهٖ وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَی النَّاسِ وَ یَكُونَ الرَّسُولُ عَلَیْكُمْ شَهِیدًا وَ مَا جَعَلْنَا الْقَبْلَہٗ الَّتِی كُنْتَ عَلَیْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ یَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ یَنْقَلِبُ عَلَی عَقْبَیْهِ وَ إِنْ كَانَتْ لَكَبِیْرَہٗ إِلَّا عَلَی الَّذِیْنَ هَدَیَ اللّٰهُ وَ مَا كَانَ اللّٰهُ لِیُضِیْعَ إِیْمَانَكُمْ إِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَوْفٌ رَّحِیْمٌ (بقره، ۱۴۳)	و ما بدین سان شما را امتی معتدل و میانه‌رو قرار دادیم تا بر مردم گواه (راه درست) باشید. چنانکه رسول (با رفتارهای معتدل و نیکوی خود) بر (درستی راه) شما گواه است.
	اَلْاِقْتِصَادُ یُثْمِرُ اَلْیُسْبِرَ (امام علی (ع)).	اقتصاد و میانه‌روی سرمایه را فزون می‌کند.
کسب سود و درآمد	عَنْهُ فَاِنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ ص كَانَ یَقُوْلُ یَا اِبْنِ اَدَمَ اَعْمَلِ الْخَیْرَ وَ دَعِ الشَّرَّ فَاِذَا اَنْتَ جَوَادٌ فَاصِیْدْ (حضرت محمد(ص))	ای فرزند آدم، کار نیک انجام ده و بدی را کنار بگذار که اگر چنین کنی، سالک و رونده معتدل و میانه‌رو هستی (و در نتیجه، به مقصد می‌رسی).
	عَلِیْكَ بِاصْلَاحِ الْمَالِ، فَاِنَّ فِیْهِ مِنْبِہِہِ الْکَرِیْمِ وَ اسْتَغْنَا عَنْ الثَّمِیْمِ (امام صادق (ع)).	بر تو باد به بهره‌آور ساختن مال، زیرا مایه شرافت برای کریم و بی‌نیازی از فرومایه است.
کارآفرین	وَ لَا تُوْتُوْا السُّفْہَاءَ اَمْوَالِكُمْ الَّتِی جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِیَامًا وَ ارْزُقُوْهُمْ فِیْہَا وَ اَكْسُوْهُمْ وَ قُوْلُوْا لَهُمْ قَوْلًا مَّعْرُوْفًا (نساء، ۵)	و اموالی که خدا قوام زندگی شما را به آن مقرر داشته به تصرف سفیهان ندهید و از مال‌شان نفقه و لباس به آنها دهید و با آنان سخن نیکو و دلپسند گویند.
	اعْمَلْ لِذٰئِبِاکَ کَاَنْتَ تَعِیْشُ اَبْدًا وَ اعْمَلْ لِاٰخِرٰتِکَ کَاَنْتَ تَمُوْتُ عَدًا (حضرت محمد (ص))	چنان برای دنیایت کارکن مثل کسی که می‌خواهد همیشه در این دنیا بماند و جاویدان باشد.
	نِعْمَ اَلْمَالُ الصَّالِحُ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ (حضرت محمد (ص))	چه نیک است مال شایسته برای مرد شایسته.
	نِعْمَ الْعَوْنُ الدُّنْیَا عَلَی طَلَبِ الْاٰخِرَةِ (امام باقر (ع))	دنیا (مال دنیا) کمک خوبی برای رسیدن به آخرت است.

ادامه جدول ۳. مؤلفه‌های کارآفرینی در آیات قرآنی و احادیث

تأویل	آیات و احداث شریفه	ترجمه آیات و احادیث شریفه
حفظ محیط زیست	﴿٧٠﴾ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا... (اعراف، ۵۶)	زمین را بعد از اصلاح، فاسد نکنید.
	﴿٧١﴾ يُحِبُّ اللَّهُ لِلْعَامِلِ إِذَا عَمَلَ أَنْ يُحْسِنَ (حضرت محمد (ص)). ﴿٧٢﴾ إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ (حضرت علی (ع))	آنچه محبوب خداست، کار هنرمندانه، ادیبانه و زیباست. الله زیباست و زیبایی را دوست می‌دارد.
مؤثر در توسعه و آبادانی	﴿٧٣﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ (الحج، ۷۰).	هر ثروتی که به‌دست می‌آید، سهمی از آن ملک اجتماع است.
	﴿٧٤﴾ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تَوَبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيمٌ مُجِيبٌ (هود، ۶۱)	اوست که شما را از زمین آفرید و آبادانی آن را به شما واگذار کرد. از او آمرزش بطلبید، سپس به‌سوی او بازگردید که پروردگارم (به بندگان خود) نزدیک و اجابت‌کننده (تقاضاهای) آن‌هاست.
	﴿٧٥﴾ مَنْ وَجِبَ حَقُّهُ عَلَى الْعِبَادِ النَّصِيحَةَ يَمْلِكُ جَهَنَّمَ وَالْعَالُونَ عَلَى إِقَامَةِ الْحَقِّ بَيْنَهُمْ (امام علی (ع))	از حقوق واجب خدا بر بندگان، خیرخواهی به‌اندازه توان و یاری کردن یکدیگر برای برپایی حق در میان خود است.
﴿٧٦﴾ لَيْكُنْ نَظْرُكَ فِي عِمَارَةِ الْأَرْضِ أُلْبَغَ مِنْ نَظْرِكَ فِي اسْتِحْطَابِ الْخَرَاجِ لِأَنَّ ذَلِكَ (امام علی (ع))	اهتمام تو به آباد نمودن زمین، بیش از همت گماردن تو به جمع درآمد باشد.	

مأخذ: یافته‌های تحقیق

کسی که تقوا پیشه کند، خداوند گشایشی به او می‌دهد و از آنجا که گمان ندارد به او روزی می‌بخشد (سوره طلاق، آیه ۲ و ۳). به عبارتی، وقتی انسان، مبنای کارش را خداوند قرار می‌دهد، خود را از تمام مکرها، حيله‌ها و آفات دورنگه داشته و درواقع خود را بیمه می‌کند (سوره بقره، آیه ۱۳۸). به‌علاوه، خداوند در قرآن می‌فرماید مردان الهی، کسانی هستند که تلاش و کوشش اقتصادی، آنها را از یاد خدا و انجام فرایض دینی باز نمی‌دارد. این جملات تأکید به انجام کاری دارد که رضایت خداوند در آن است. مطابق با آیات و احادیث بیان شده از سوی مصاحبه‌شوندگان، شوق و میل باطنی به انجام کار یکی از مؤلفه‌های دیگر کارآفرینی بر مبنای اصول اسلامی است. چنانچه شهریار می‌گوید:

جان من پیروی کن از کاری که هوای او به سر داری.

از آیه ۴۶ سوره حج می‌توان فهمید که دل برای اندیشیدن و درک واقعیت است و

برای انسان لازم است از این ابزار که خداوند برای فهمیدن در اختیارش قرار داده، آن‌طور که شایسته است استفاده کند و آن را برای درک حقایق به کار گیرد، زیرا خدای متعال زمینه‌ای مساعد برایش فراهم آورده تا به وسیله قلب بتواند بفهمد.

در آیه ۶ سوره فاتحه نیز منظور از «مستقیم» راه اعتدال و پایداری است. به عبارتی، در این آیه شریفه بر مداومت بر کار تأکید شده است. به علاوه، خداوند در قرآن به کسانی که در کار استقامت می‌ورزند، بشارت می‌دهد. بنابراین هیچ چیز نزد خداوند محبوب‌تر از کاری نیست که بر آن مداومت شود (امام باقر (ع)). اسلام، کار و اخلاق را هدف زندگی قرار داده است، چرا که آنچه در آسمان و زمین است بیهوده آفریده نشده است (سوره انبیاء، آیه ۱۶).^۱ همچنین حضرت علی (ع) می‌فرماید: «کار کنید و آن را به پایانش رسانید و تا جایی که توان دارید در آن پایداری کنید» زیرا خداوند خسته نمی‌شود تا زمانی که شما خسته شوید (محمدی ری‌شهری، ۱۳۱۱: ۴۴۵).

مطابق با آیات، احادیث و روایات بیان شده از سوی مطلعین مذهبی، یکی از مؤلفه‌های کارآفرینی با رویکرد اسلامی، نوآوری است. براساس آیه ۲۴ سوره حشر، خداوند در قرآن می‌فرماید باری همان خالق است که با نوآوری و بدون مواد قبلی چیزی را آفریده است (سوره حشر، آیه ۲۴). در آیه ۹۲ سوره کهف نیز مستقیماً به نوآوری که ذوالقرنین در ساخت سد به کار برده‌اند اشاره فرموده است. همچنین حضرت علی نوآوری و خلاقیت را به چشم اندیشه تشبیه نموده است و می‌فرماید کسی که چشم اندیشه‌اش را بیدار کند، به نهایت مطلوبیت خواهد رسید. مطابق با آیه ۴۷ از سوره یوسف، حضرت یوسف با نوآوری و خلاقیت خود به جای تعبیر خواب، راه مبارزه با قحطی را با برنامه‌ای روشن بیان کرد.

یکی دیگر از مؤلفه‌های کارآفرینی، کسب درآمد است. کسب سود حاصل از انجام کار در اسلام نهی نشده است، بلکه مطابق با بیانات مصاحبه‌شوندگان، امام صادق کسب مال و بهره‌برداری از آن را مایه شرافت می‌داند. حضرت علی (ع) نیز می‌فرماید برای دنیایت کار کن چنانکه می‌خواهید همیشه در این دنیا بمانید و جاویدان هستید. در اسلام مالی که منجر به رشد و بالندگی انسان و جامعه باشد، ارزش محسوب شده و به خیر و نیکی از آن یاد می‌شود، اما اسلام، پول‌پرستی و پول را به خاطر خود پول خواستن، تحریم کرده است. به عبارتی، کارآفرین مسلمان، پول را برای تحقق هدف یا تسهیل در عمل و

۱. وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَا آيَاتٍ تَبَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يُرِيدُ.

تولید می‌خواهد. در شعری از مولانا، ثروت به دریا و کشتی تشبیه شده است که از یک طرف می‌تواند انسان را غرق کند و شخصیت او را محو سازد و از طرف دیگر، نه تنها ضربه به شخصیت او نمی‌زند، بلکه وسیله‌ای برای رسیدن به مقصد و تکمیل شخصیت انسان است.

افراد مصاحبه‌شونده در این تحقیق به روایات و احادیثی اشاره کرده‌اند که نشان‌دهنده تأکید اسلام به انجام کارها در راستای حفظ محیط‌زیست و عمران و آبادانی است. چرا که خداوند جهان را با دو اصل استحکام و زیبایی آفرید و دوست دارد که جانشین او در زمین، انسان وارسته‌ای باشد که کارهای فنی و هنرمندانه انجام دهد. چنانچه حضرت محمد (ص) می‌فرماید کار هنرمندانه، ادیبانه و زیبا در نزد خدا محبوب است. به‌علاوه، خداوند در آیه ۷۰ از سوره الحج می‌فرماید هر ثروتی که به‌دست می‌آید سهمی از آن ملک اجتماع است و رعایت این امر از حقوق واجب خدا بر بندگان است. بنابراین توسعه و آبادانی منطقه نیز از دیگر مؤلفه‌های کارآفرینی از دید اسلام است. نتایج تحقیقات (ایزدی، ۱۳۹۲: ۹۳) در رابطه با تدوین شاخص توسعه کارآفرینی در بنگاه‌های زودبازده کشاورزی نیز نشان داد که توسعه کارآفرینی یک فرآیند است که شامل یازده مؤلفه نوآوری، کسب سود، اشتغال‌زایی، انطباق‌پذیری، پایداری کسب و کار، فرصت‌طلبی، رضایت مشتری و کارکنان، تجاری‌سازی ایده، حفظ محیط‌زیست و رفاه و توسعه منطقه است.

۴. ویژگی‌های شخصیتی کارآفرین در آیات قرآنی و احادیث

شخصی که قصد انجام کارآفرینی دارد باید چه ویژگی‌های اخلاقی داشته باشد یا در خود تقویت کند؟ جدول شماره ۴، ویژگی‌های شخصیتی کارآفرین را مطابق با آیات و احادیث بیان‌شده از سوی پاسخگویان نشان می‌دهد.

جدول ۴. ویژگی‌های شخصیتی کارآفرین در آیات قرآنی و احادیث

مفهوم	تأویل	آیات و احداث شریفه	ترجمه آیات و احادیث شریفه
پشتکار داشتن	مداومت در کارهای نیک یا کارآفرینی	الامور بتمامها و الاعمال بخوانمها (حضرت محمد (ص))	کارها به تمام شدن آنهاست و اعمال به عاقبت آنها.
	تأکید بر تلاش	الْعِبَادَةُ عَشْرَةٌ أَجْزَاءُ تِسْعَةٌ مِنْهَا فِي طَلَبِ الْحَلَالِ (حضرت محمد (ص)).	عبادت ده جزء است که نه جزء آن در کار و تلاش برای به دست آوردن روزی حلال است.
	تأکید بر تلاش در کارآفرینی	عَلَيْكُمْ بِالْجِدِّ وَالْاجْتِهَادِ وَالْتَأَهُبِ وَالِاسْتِعْدَادِ (امام علی (ع))	بر شما باد به تلاش و سخت‌کوشی و مهیا شدن و آماده گشتن.
	مدح و ستایش همت کارآفرینان	لَشَرَفٍ بِالْهَمِّ الْعَالِيَةِ لَا بِالرِّمِّ الْبَالِيَةِ (امام علی (ع))	شرافت به همت‌های بلند است، نه به استخوان‌های پوسیده.
توفیق طلبی	مداومت در کارهای نیک یا کارآفرینی	اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (فاتحه، ۹)	خدایا ما را به راه راست و (مداومت در آن را) راهبر باش.
	آزمایش انسان‌ها با اعمال نیک آنها (کارآفرینی)	الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَحْسَنَ عَمَلًا (ملک، ۲)	خداوند، مرگ و زندگی را بیافرید تا شمارا بیازماید که کدام یک کاری بهتر می‌کنید.
	تأکید بر کمال مطلوب در کارها	الرَّاضِي الَّذِي لَا يَسْتَخْطُ عَلَى سَيِّدِهِ أَصَابَ مِنَ الدُّنْيَا أَمْ لَمْ يَصِبْ، وَ لَمْ يَرْضَ مِنْ نَفْسِهِ بِالْيَسِيرِ مِنَ الْعَمَلِ (امام حسن (ع))	به مقام رضایت و خشنودی، که مقام ارزشمندی در سیر و سلوک عرفانی انسان‌هاست نمی‌رسد، کسی که به کار اندک خود رضایت دهد.
توکل به خدا در انجام کارها	اهمیت توکل در کارآفرینی	مَنْ أَرَادَ أَنْ يَكُونَ أَقْوَى النَّاسِ فَلْيَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ (امام کاظم (ع))	هر که می‌خواهد که قوی‌ترین مردم باشد بر خدا توکل کند.
	بشارت به توکل‌کنندگان	مَنْ تَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ لَا يَغْلِبْ وَمَنْ اعْتَصَمَ بِاللَّهِ لَا يَهْزُمُ (امام باقر (ع))	هر کس به خدا توکل کند، مغلوب نشود و هر کس به خدا توسل جوید، شکست نخورد.
	اهمیت توکل	انْ أُرِيدُوا إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ (هود، ۸۸)	من جز اصلاح، به مقدار امکان و قدرت، اراده نمی‌کنم و توفیقی در این کار جز با خدا نیست، من تنها به او توکل کردم و به سوی او انابه می‌کنم.

ادامه جدول ۴. ویژگی‌های شخصیتی در آیات قرآنی و احادیث

مفهوم	تأویل	آیات و احداث شریفه	ترجمه آیات و احادیث شریفه
تفویض	دوراندیشی در کارآفرینی	و تبیین ثم إعمل (امام علی (ع))	نخست تبیین و سپس عمل کن.
	ضرورت کسب دانش در کارآفرینی	إِذَا عَمِلْتَ فَاعْمَلْ بِعِلْمٍ وَ عَقْلٍ (حضرت محمد (ص))	هنگامی که عمل می‌کنی با درایت و دانش باش.
	لزوم تدبیر در پایداری کارها	قِيَامُ الْغَيْشِ حُسْنُ التَّقْدِيرِ وَ مَلَكَهُ حُسْنُ التَّدْبِيرِ (حضرت علی (ع))	اساس زندگی برآورد نیکوست و ملاک آن نیک‌تدبیری است.

	اهمیت تدبیر و برنامه‌ریزی در کارآفرینی	حَسُنَ التَّدْبِيرُ يَنْجِي قَلِيلَ الْمَالِ وَ سَوْءُ التَّدْبِيرِ يَفْنِي كَثِيرَهُ (امام علی (ع))	نیک‌تدبیری، ثروت اندک را افزون می‌کند و سوء تدبیر ثروت فراوان را از بین می‌برد.
ریسک‌پذیری متعادل	اهمیت شجاعت	الشَّجَاعَةُ إِحْدَالُ الْعَزِيمِينَ (حضرت علی (ع))	شجاعت نیمی از عزت است،
	نکوهش ترس در کارها	إِنَّ لِلْحَزَمِ مِقْدَارًا فَإِنْ زَادَ عَلَيْهِ فَهَوُ جُبِنَ (امام حسن عسکری (ع))	همانا دوراندیشی اندازه‌ای دارد که اگر از آن فراتر رود، ترس و بزدلی است.
	ستایش شجاعت	السَّخَاءُ وَ الشَّجَاعَةُ غَرَائِزُ شَرِيفَةٍ يَضَعُهَا اللَّهُ سُبْحَانَهُ فِيمَنْ أَحْبَبَهُ وَ أُمْتَحَنَهُ (حضرت محمد (ص))	سخاوت و شجاعت خصلتی ارجمند است که خداوند آن را در وجود هر کس دوستش بدارد و او را آزموده باشد قرار می‌دهد.
	تأکید بر شجاعت و ریسک‌پذیری	قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفَقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ وَ إِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَ لَوْ لَارْهَطُكَ لَرَجَمْنَاكَ وَ مَا آنتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ (سوره هود، ۹۱)	گفتند: ای شعیب، ما بسیاری از آنچه را که می‌گویی (مثل دعوت به مبدأ یکتا و ترک کم‌فروشی) نمی‌فهمیم و ما بی‌تردید تو را در میان خودمان ناتوان می‌بینیم و اگر قبيله کوچکت نبود سنگسارت می‌کردیم و تو هرگز بر ما اقتدار و غلبه نداری (نزد ما قدر و قیمتی نداری).
ارتباطات شفاف و صداقت حرفه‌ای	صداقت در ارتباطات	ارْبَعٌ مِنْ كُلِّ فِيهِ فَقَدْ طَالِبٌ مَكْسِبُهُ: إِذَا اشْتَرَى لَمْ يَعِْبْ وَ إِذَا بَاعَ لَمْ يَحْمَدْ وَ لَا يَدْلُسْ وَ فِيمَا بَيْنَ ذَلِكَ لَا يَحْلِفُ (حضرت محمد (ص))	هر کس در کسب‌وکار چهار چیز را رعایت کند کسبش پاک باشد: هنگام خرید عیب نگذارد، هنگام فروش نستايد، فریب ندهد و در میان دادوستد سوگند یاد نکند.
	صداقت در کار	التَّاجِرُ الْأَمِينُ الصَّدُوقُ الْمُسْلِمُ مَعَ الشَّهِدَا: يَوْمَ الْقِيَامَةِ (حضرت محمد (ص)).	بازرگان امانت‌دار و راست‌گویی مسلمانان در قیامت همراه شهیدان است.
	تأکید به امانت‌داری	إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْتَرِفَ الْأَمِينُ (حضرت علی (ع)).	همانا خداوند، صنعت‌گر امین را دوست دارد.

ادامه جدول ۴. ویژگی‌های شخصیتی در آیات قرآنی و احادیث

مفهوم	تأویل	آیات و احداث شریفه	ترجمه آیات و احادیث شریفه
وقت‌شناسی در کار	اهمیت زمان	وَ الْعَصْرِ (عصر، ۱).	سوگند به زمان
	غنیمت شمردن زمان	إِنَّ مَاضِيَ يَوْمِكَ مُنْتَقِلٌ وَ بَاقِيَهُ مُتَمِّمٌ فَاعْتَنِمِ وَتَكِ بِالْعَمَلِ (حضرت علی (ع))	همانا گذشته گذشت و آینده نامعلوم است، پس حال را با کار و تلاش دریاب.
	فواید تقسیم‌بندی	يَسْتَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِيَّةِ قُلْ هِيَ	(ای پیغمبر) از تو سؤال کنند که سبب بدر و

<p>زمان و اختصاص زمان معین برای هر یک از اعمال</p>	<p>مَوَاقِيتَ لِلنَّاسِ وَ الْحَجَّ وَ لَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَ لَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَ أَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (بقره، ۱۸۹).</p>	<p>هلال ماه چیست؟ جواب ده که در آن تعیین اوقات عبادات حج و معاملات مردم است؛ و نیکوکاری بدان نیست که از پشت دیوار به خانه درآیید (چه این کاری ناشایسته است) ولی نیکوئی آن است که پارسا باشید و به خانه‌ها (و به هر کار) از راه آن داخل شوید و تقوا پیشه کنید، باشد که رستگار شوید.</p>
--	--	--

یکی از ویژگی‌های اخلاقی مهم برای کارآفرین، داشتن پشتکار و همت است که در آیات و روایات بارها به این مهم اشاره شده است. در قرآن مجید بیش از ۹۰ درصد آیات درباره زندگی، کار، دانش‌اندوزی و وظایف انسان در زندگی است و فقط ۱۰ درصد آیات معاد و آخرت است (خنیفر، ۱۳۸۵: ۷۵). همچنین حضرت علی بارها به تلاش و سخت‌کوشی و مهیا شدن برای کار سفارش فرموده است.

فرد کارآفرین شخص پرتلاشی است که معتقد است هر کس به خدا توکل کند هرگز شکست نمی‌خورد (امام باقر (ع)). توکل نه تنها سنت پیغمبر است (مولوی) بلکه هر کس در آغاز کار به خدا توکل کند، خداوند او را در تمامی امور کفایت می‌کند (سوره طلاق، آیه ۳). انسان قدرت محدودی دارد و گاهی با موانعی روبه‌رو می‌شود که رفع آن از حیطه اختیار انسان بیرون است. پس ناچار قدرت مافوقی می‌خواهد که موانع موجود را برطرف سازد. به علاوه توکل به خداوند، باعث سکون و آرامش قلب و حالت اطمینان نفس می‌شود.

شجاعت و ریسک‌پذیری در کار نیز خصلتی ارجمند است که خداوند آن را در وجود هر کس دوست بداردش قرار می‌دهد (حضرت علی (ع)). پیامبران (ع) را می‌توان از افرادی دانست که از روحیه خطرپذیری بسیاری برخوردار بودند. مطابق با آیه ۹۱ سوره هود، حضرت شعیب (ع) تهدید به سنگسار، طرد و مرگ می‌شود با این همه دست از اصلاحات خود برای تغییرات کلان در حوزه رفتار اقتصادی برنمی‌دارد. همچنین حضرت علی (ع) می‌فرماید هرگاه از کاری هراس و بیم داشتی، خود را در آغوش همان کار بیفکن، چرا که سختی پرهیز و هراس، بزرگ‌تر از خود آن چیزی است که از آن می‌ترسی (امام علی، ۱۳۷۵: ۱۵۷). مطابق با آموزه‌های قرآنی، خطرپذیری رفتاری است که می‌باید در ترازوی عقل و وحی قرار داده شود و با توجه به معقول بودن میزان هدف و خطر، اقدام به خطر کرد و گرنه از مصادیق انداختن نفس در هلاکت است که در آیه ۱۹۵ سوره بقره از

آن نهی شده و این موضوع در کارآفرینی نیز صادق است. مطابق با آیات و روایات بیان شده، کارآفرین همواره از ویژگی صداقت حرفه‌ای در کار برخوردار است، چراکه حضرت محمد (ص) می‌فرماید بازرگان امانت‌دار و راستگو در قیامت با شهیدان محشور می‌شود. یکی از ویژگی‌های دیگر کارآفرین مسلمان، زمان‌شناسی است. خداوند در آیه ۱ سوره عصر به زمان قسم می‌خورد و در آیه ۴۹ سوره فاتح می‌فرماید همانا اوقات تو جزء عمر تو است؛ و این نشان از اهمیت زمان در کار است، چراکه در نظام ارزشی اسلام، خداوند بزرگ‌ترین کارآفرین است.

۵. راهبردهای دانشگاه به‌منظور پرورش کارآفرین با چشم‌انداز اسلامی

در بخشی از تحقیق از مصاحبه‌شوندگان سؤال شد: با توجه به اهمیت نقش دانشگاه‌ها در تعلیم و تربیت، چه راهکارهایی به‌منظور پرورش کارآفرین بر طبق مبانی اسلامی وجود دارد؟ شرح برخی جملات و مفاهیم در جدول شماره ۴ آورده شده است.

جدول ۵. راهبردهای پرورش کارآفرین با چشم‌انداز اسلامی در دانشگاه

مفهوم	شرح جمله	راهبردهای دانشگاه
حفظ ارزش‌ها	«فرهنگ‌سازی کارآفرینی در دانشگاه با استفاده از کلام شیوا و زیبا به‌منظور رواج کارآفرین اسلامی» «شناسایی فرصت‌ها و از میان بردن ترس‌ها با نگرستن به فرهنگ اسلامی و توکل به خدا» «شناخت دانشجویان از کارآفرین بزرگ یا خدای باری‌تعالی و مشتاق ساختن دانشجویان به برآمدن به پژوهش‌های کارآفرینی در اسلام»	
بهبود نگرش	«بهبود نگرش دانشجویان نسبت به کارآفرینی با استفاده از نقش دین و ارزشمند شمردن کارآفرینی» «تلاش در فهم اهمیت اسلام در کارآفرینی و ترقی طرز آموزش کارآفرینی به‌شیوه اسلامی در دانشگاه» «تقویت روحیه کارآفرینی به‌جای شغلیابی و بحث و سخن از کارآفرینی برطبق مبانی اسلامی در دروس عمومی مانند انقلاب اسلامی و تفسیر قرآن در دانشگاه»	۱. ۲. ۳. ۴. ۵.
فضای مناسب	«بنا کردن دانشگاه‌ها نزدیک به مکان‌های صنعتی و کشاورزی» «سیاست‌گذاری دقیق دانشگاه به‌منظور تجاری‌سازی ایده‌ها و نتایج تحقیقات دانشجویی و قوت و استحکام بخشیدن به ارتباطات و اطلاعات در دانشگاه» «ایجاد نهادهای کارآفرینی بر اساس مبانی اسلامی در دانشگاه و کوشش بیشتر تشکل‌ها در زمینه ترویج کارآفرینی از دید اسلامی، به‌منظور تلاش در فهم اهمیت اسلام در کارآفرینی» «استفاده از افراد آگاه در زمینه کارآفرینی در بخش‌های مختلف دانشگاه و نظارت بر حسن اجرای فعالیت‌های کارآفرینی در دانشگاه بر اساس موازین اسلام»	
حمایت از کارآفرینان	«اصلاح ساختار تشکیلاتی دانشگاه، در نظر گرفتن مراکز و نهادهای کارآفرینی، حمایت مسئولین و مدیران دانشگاه از کارآفرینی و بهبود قدرت تصمیم‌گیری مدیریت دانشگاه در اجرای ایده‌ها» «فراهم آوردن فضا و امکانات لازم برای انجام فعالیت‌های کارآفرینانه دانشجویان»	
چشم‌انداز و مأموریت	«سمت‌وسوی دانشگاه به کارآفرینی و تمسیت و مدیریت رشته کارآفرینی در دانشگاه» «سازمان دادن مجمع علمی - عملی کارآفرینی در دانشگاه و تجاری کردن ایده‌های کارآفرینی دانشجویان در دانشگاه»	
	«تصحیح بینش دانشجویان نسبت به مفهوم ثروت و کسب سود و ترقی تدریجی بینش دانشجویان نسبت به کشاورزی»	
ایجاد محیط متناسب با کارآفرینی	«شور و مشورت با افراد خیر منطبق به‌منظور مشارکت در سرمایه‌گذاری برخی ایده‌های سرمایه‌بر و کاربرد در دانشگاه» «تغییر نقش دانشگاه به‌عنوان یک تشکیلات کارآفرین و شور و تدبیر مدیریت دانشگاه به‌منظور کسب سرمایه اولیه کسب‌وکار در داخل و بیرون دانشگاه و گفت‌وگو با مدیریت عالی دانشگاه برای بهتر شدن فعالیت‌های دانشگاه»	۶. ۷. ۸.
روش‌های نوین آموزشی	«استفاده از راهبردهای بدیع اسلامی در راه تعلیم و تربیت کارآفرینی در دانشگاه» «تأکید بر علم و افزایش مهارت و توانایی دانشجویان با آموزش کارآفرینی توسط اساتید کارآموده از طریق ارائه واحدهای درسی کارآفرینی در تمام رشته‌ها» «بهره‌جویی از فیلم‌های آموزشی و اسلایدهای کارآفرینی و بررسی گروهی و تجربه و تحلیل آنها تا بهبود یافتن قدرت واکاوی دانشجویان در شناسایی بازار و کشف فرصت‌ها»	

ادامه جدول ۵. راهبردهای پرورش کارآفرین با چشم‌انداز اسلامی در دانشگاه

مفهوم	شرح جمله	راهبردهای دانشگاه
آموزش‌های غیرمستقیم	<p>«آشنا شدن دانشجویان از طریق دیدار با کارآفرینان منطقه با چگونگی آموختن کارآفرینی»</p> <p>«اجرای گردهمایی‌هایی با موضوع کارآفرینی از دید اسلامی و یا ترفیح کیفیات روحیه کار در دانشجویان از طریق دعوت از افراد کارآفرین به‌عنوان سخنران در دانشگاه»</p> <p>«مبادله اطلاعات کارکنان، اساتید و دانشجویان و مشارکت دانشجویان در کلاس‌های درس به‌صورت حضوری و یا آنلاین با توجه به نوع دانشگاه»</p>	آموزشی - مشاوره‌ای
آموزش‌های عملی	<p>«نمود و نشان یافتن کارآفرینی چه برای دانشجویان و چه برای اساتید و تأکید بیشتر بر کارآفرینی در دانشگاه»</p> <p>«افزوده شدن کیفیت و مرغوبیت علمی آموزگاران کارآفرینی به‌منظور آشناسازی دانشجویان با دشواری‌های کار و کارآفرینی»</p> <p>«از بین رفتن این پنداشت غلط در مورد وظیفه دانشگاه به آموزش‌های صرف علمی و تئوری»</p>	آموزشی - مشاوره‌ای
کار گروهی	<p>«استفاده از هیئت‌های ویژه کارآفرینی در دانشگاه و اضافه شدن معلومات کارمندان دانشگاه نسبت به کارآفرینی»</p> <p>«تعامل پرفایده دانشگاه، صنعت و کشاورزی و تشریک‌مساعی دانشگاه با کسب و کارهای کارآفرین خارج از دانشگاه»</p> <p>«به وجود آوردن فضا و عرصه آموزشی به‌خاطر کارآفرینی در دانشگاه و علاقه‌مندسازی دانشجویان به اجرای کارهای مشارکتی از طریق آفریدن واحدهای دامپوروی، گلخانه‌ای و گیاهان دارویی باهدف تواناسازی دانشجویان»</p>	علمی - تحقیقاتی
شناخت و ایجاد فرصت کارآفرینی	<p>«نظام اطلاعات کارآفرینی در دانشگاه طراحی شود و دانشجویان را با مراکز و پارک‌های علم و فناوری و مراکز نوآوری در دانشگاه بیشتر آشنا کرد.»</p> <p>«می‌توان از طریق برگزاری مراسمی مانند بزرگداشت دانشجویان کارآفرین و دارای اندیشه‌های برتر آنها را به شوق آورد و دلگرم کرد.»</p> <p>«شناساندن اسوه‌های کارآفرین دانشجو از طریق انتشار گاهنامه یا ماهنامه‌های کارآفرینی در دانشگاه»</p> <p>«افزایش اعتماد به نقش دانشجویان به‌منظور کسب جرئت در ارائه و بیان اندیشه‌های جدید خود»</p>	علمی - تحقیقاتی

مأخذ: یافته‌های تحقیق

براساس بیانات نمونه مورد مطالعه در سیستم دانشگاه‌ها باید دیدگاه مطالعات اسلامی در کارآفرینی ظهور یابد. به عبارتی، سرچشمه توسعه کارآفرینی بر طبق اصول اسلامی در دانشگاه، استراتژی توأم کارآفرینی و مطالعات اسلامی است. بیانات پاسخگویان نشان

می‌دهد که دانشگاه می‌تواند راهبردهای پرورشی خود را از طریق راهبردهای زنجیره‌ای آموزشی، تحقیقاتی، فرهنگی - مذهبی و سازمانی اعمال کند. مطابق با یافته‌ها، به‌منظور پرورش کارآفرین، راهبردهای مذهبی - فرهنگی در دانشگاه باید به‌اندازه راهبردهای سازمانی، علمی - تحقیقاتی و آموزشی - مشاوره‌ای توسعه‌یابد و اجرا شود. چه بسا اینکه تأکید اسلام بر کسب و اشاعه دانش بیش از فعالیت‌های انسانی دیگر است و در واقع یادگیری و انتشار آن بر پیروان اسلام بدون در نظر گرفتن جنسیت اجباری است. حضرت محمد (ص) می‌فرماید هر کسی علم اول و آخر را می‌خواهد، باید آن را در قرآن بجوید^۱ (متقی، ۱۳۵۹: ۵۴۸). پس دانش واقعی، دانشی است که با قرآن، پیامبران و کسانی که از شریعت آگاهی دارند، هدایت می‌شود. در اسلام براساس آیات قران و سنت پیامبر (ص)، تعهد به دنبال دانش نیز ضروری است و یک دانشگاه کارآفرین بر طبق اصول اسلامی است که می‌تواند بر رشد و پرورش کارآفرین تأثیرگذار باشد و منجر به خلق و ایجاد نیکوکاری شود که رضایت خداوند در آن است و منجر به توسعه و آبادانی کشور شود. در پرورش چنین افرادی، اهداف و روش رسیدن به اهداف در دانشگاه که همان راهبردهای سازمانی دانشگاه را تشکیل می‌دهد بسیار مهم است. گسترش فرهنگ کارآفرینی در دانشگاه و حمایت از دانشجویان کارآفرین نیز از راهبردهای سازمانی دانشگاه کارآفرین محسوب می‌شود. هدف آموزش و پرورش در اسلام نیز صرفاً حصول علم نیست بلکه هدف، شکل‌گیری شخصیت و دانشی در فرد است که نشان‌دهنده رفتار خلیفه‌الله (جانشین خدا بر روی زمین) باشد. بنابراین آموزش کارآفرینی در دانشگاه باید مجموعه‌ای از آموزش‌های علمی، عملی و غیررسمی با استفاده از روش‌های نوین آموزشی باشد تا نه تنها کارآفرینی بر طبق اصول اسلامی آموزش داده شود، بلکه یک کارآفرین پرورش یابد. مطابق با مصاحبه‌های انجام‌شده، تحقق اهداف دانشگاه در پرورش کارآفرین با راهبردهای پژوهشی قوت می‌یابد که شامل انجام کارهای گروهی در دانشگاه و شناخت و ایجاد فرصت‌ها برای کارآفرینی است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

دنیا کوچک و آخرت بزرگ است، پس سرمایه حیات و زندگی دنیا لزوماً نمی‌تواند

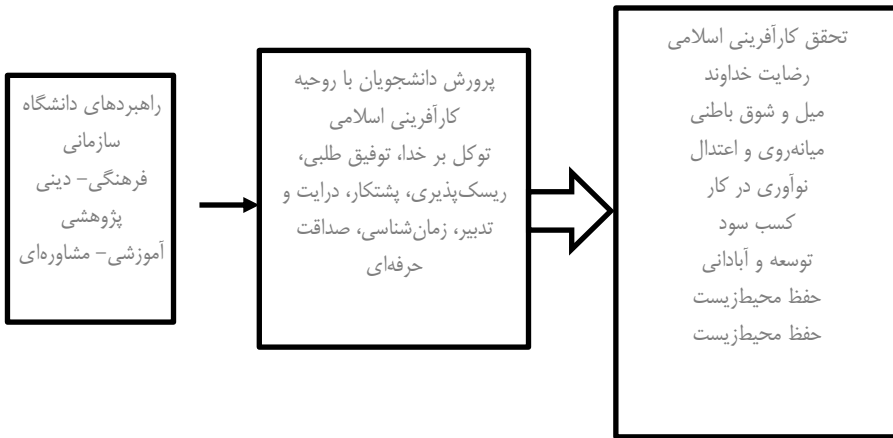
۱. مَنْ أَرَادَ عِلْمَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ، فَلْيَتَوَرَّ الْقُرْآنَ.

سرمایه حیات وزندگی آخرت قرار گیرد، اما سرمایه‌های آخرت علاوه بر آنکه سرمایه‌های آخرت است، سرمایه زندگی در دنیا هم محسوب می‌شود؛ زیرا نامحدود شامل محدود نیز است. مطابق با یافته‌ها، کارآفرین کاری را انجام می‌دهد که علاوه بر کسب سرمایه در دنیا، توشه‌ای برای آخرت باشد. به عبارتی، چنین فردی علاوه بر عقل سلیم دارای قلب سلیمی است که خداشناسی، راستی و درستی را سرلوحه کار خود قرار می‌دهد.

کارآفرین از دید مبانی اسلامی، فردی توفیق‌طلب است که خوب فکر می‌کند، خوب می‌خواهد، خوب یاد می‌گیرد و خوب به کار می‌بندد. مطابق با یافته‌های تحقیق، کارآفرین فردی نیک‌کردار است که با تقویت ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینانه در خود (تلاش و پشتکار، توفیق‌طلبی، ریسک‌پذیری، درایت، توکل به خدا و صداقت حرفه‌ای در کار) با توجه به معارف آسمانی و بهره‌گیری از قوه تعقل و تفکر در آیات و روایات اسلامی فعالیت را آغاز می‌کند که همواره با رضایت خداوند و شوق و میل باطنی نسبت به آن فعالیت همراه است. همچنین از قوه نبوغ و خلاقیت خود استفاده می‌کند تا به سود فعالیت خود دست یابد و موجب توسعه منطقه یا کشور خود شده و همواره این فعالیت را با حفظ محیط‌زیست ادامه می‌دهد.

اسلام دین کار و کوشش است و کارآفرینان متعددی مانند حضرت سلیمان، داود و ذوالقرنین را مثال می‌زند که با تبحر زیاد، موفق به کارآفرینی شده‌اند. از طرف دیگر، خداوند در آیات متعددی، مرفهین شبه کارآفرین را مذمت کرده است؛ کسانی که اموال و دارایی خود را نه از طریق کارآفرینی، بلکه با حيله و نیرنگ حاصل کرده و باعث گمراهی خویش شده‌اند (انفال، آیه ۴۷؛ شوری، آیه ۲۷؛ سبأ، آیه ۳۵-۳۴؛ نوح، آیه ۲۷-۲۱؛ یونس، آیه ۸۱). کارآفرینی بدون رعایت کردن ارزش‌های اسلامی می‌تواند به‌عنوان مانعی در مسیر توسعه عمل کند. اسلام، دین زندگی و کارآموزی است و کارآفرینی راهی برای دستیابی به زندگی سالم و مفید است. همراهی کارآفرینی با تکیه بر آیات و احادیث، مزیتی بزرگ محسوب می‌شود که کارآفرینی سالم یا نیک‌کرداری را محقق می‌سازد. در چنین رویکردی، نه تنها کار و فعالیت نیک، مدنظر قرار می‌گیرد بلکه کارها به‌صورت نیک و شایسته انجام می‌شود. دانشگاه نیز به‌عنوان یک نهاد آموزشی می‌تواند نقش مهمی در پرورش چنین کارآفرینانی داشته باشد. مطابق با مصاحبه‌های انجام‌شده، دانشگاه در این امر مهم می‌تواند از چهار راهبرد کلی آموزشی - مشاوره‌ای، تحقیقاتی، دینی - فرهنگی و سازمانی استفاده کند.

تحقق ارزش‌های اسلامی (مطابق با آیات و احادیث) در فضای عمومی جامعه از طریق رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی، آموزش و ترویج کارآفرینی به منظور پرورش روحیه کارآفرینی در دانشجویان و معرفی کارآفرینان موفق که به شیوه اسلامی رفتار می‌کنند از جمله راهکارهایی است که به منظور پیشرفت کارآفرینی پیشنهاد می‌شود. مطابق با نتایج تحقیق، مدل مفهومی پرورش کارآفرین در دانشگاه ارائه شده است. این مدل دربرگیرنده راهبردهای دانشگاه و تأثیر آن بر ویژگی‌های شخصیتی کارآفرین و مؤلفه‌های کارآفرینی است.

شکل ۱. مدل مفهومی پرورش کارآفرین در دانشگاه با چشم‌انداز اسلامی

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

۱. اکبری، نعمت‌الله، وحید افخمی ستوده (۱۳۸۷). بررسی سازگاری و نقش آموزه‌های اسلامی با شاخص‌های نوین توسعه اقتصادی، همایش اقتصاد اسلامی و توسعه، مشهد: دانشگاه فردوسی.
۲. امام علی (۱۳۷۵). نهج البلاغه، ترجمه مصطفی زمانی، چاپ ششم، تهران: انتشارات نبوی.
۳. ایزدی، بنت‌الهدی (۱۳۹۲). سازه‌های مؤثر بر توسعه کارآفرینی در کسب و کارهای کوچک روستایی در شیراز. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز، دانشکده کشاورزی.
۴. خان جزئی، جمال (۱۳۸۷). اخلاق کار و وجدان کار در کارآفرینی، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال سوم، شماره‌های ۳ و ۴.
۵. خنیفر، حسین (۱۳۸۵). کارآفرینی در نظام ارزشی، قم: اکرام.
۶. سالارزار، محمد (۱۳۸۳). مقدمه‌ای بر کارآفرینی، ترجمه سیامک نطاق، تهران: سازمان ملی بهره‌وری ایران.
۷. قطب، محمد (۱۳۷۹). مفاهیم بنیادی اسلام، ترجمه لقمان محمودپور، تهران: نشر احسان.
۸. متقی، علی‌بن حسام‌الدین (۱۳۵۹). کنز العمال، به کوشش علی نصیری، قم: مؤسسه فرهنگی و اطلاع‌رسانی تبیان.
۹. محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۱۱). میزان الحکمه، ترجمه حمیدرضا شیخی، جلد نهم، یازدهم و چهاردهم، چاپ اول، قم: انتشارات دارالحدیث.
۱۰. مدنی، امیرحسین (۱۳۹۱). بررسی چستی هرمنوتیک، پژوهش نام انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال ۱۲، شماره اول.
۱۱. مولانا، جلال‌الدین محمد (۱۳۷۸). مثنوی معنوی، به کوشش رینولد نیکلسون، تهران: انتشارات امیرمستعان.
۱۲. نصرالهی، زهرا (۱۳۸۹). ضرورت تعریف الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت موانع و سازوکارها. کتاب نخستین اندیشه‌های راهبردی، الگوی ایرانی پیشرفت.
۱۳. هوف، گراهام (۱۳۶۵). گفتاری درباره نقد، ترجمه نسرين پروینی، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۱۴. یعقوب، نورمحمد (۱۳۸۶). نشست سالانه مجمع جهانی اقتصاد اسلامی در مالزی، خبرگزاری همشهری، قابل دسترس <http://www.hamshahrionline.ir/details/23399/Economy> (خرداد ۱۳۹۴).

ب) منابع لاتین

1. Anderson, Alistair R. & Smith, Robert. (2007). The moral space in entrepreneurship: an exploration of ethical imperatives and the moral legitimacy of being enterprising. *Entrepreneurship and Regional Development*, 19 (6).
2. Azmi, Ilhaamie Abdul Ghani. (2014). *The Implementation of Islamic Business*

Practices of Women Traders: A Study in An Islamic State in a Developing Country. This journal is a member of and subscribes to principles of committee on publiion ethios. Vol. 4.

3. Beekun, R. I. (1996). Islam and business ethics. Herndon, VA: International Institute of Islamic Thought.
4. Brenkert, George G. (2009). Innovation, Rule Breaking and the Ethics of Entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*, 24.
5. Chiru, Codrin, Tachicu, Laurentiu and Ciuchete, Stela Georgiana. (2012). Psychological factors, behavioural variables and acquired competencies in entrepreneurship education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 46.
6. Contiu, Lia codrina, Gabor, Manuela Rozalia. , Stefanescu, Daniela (2012). Hofstedes cultural dimensions and students ability to develop an entrepreneurial spirit. *Procedia- and Behavioral Sciences*, 46.
7. Gumusay, Ali Aslan. (2014). Entrepreneurship from an Islamic Perspective. *Journal bus ethics*. Vol. 130.
8. Mohammad Bin, A. (2009). The influence of culture on Malay Muslim business practice: a case study of Malaysia with special reference to the state of Kelantan Dar al-Naim. Unpublished PhD Thesis. University of Birmingham, UK.
9. Othman, Abdul Kadir, Hamzah, Muhammad Iskandar and Hashim, Nurhazirah (2014). Conceptualizing the Islamic Personality Model. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 130.
10. Thaiss, Hayfaa A. (2014). How Islamic Business Ethics Impact Women Entrepreneurs: Insights from Four Arab Middle Eastern Countries. *journal Bus Ethics*.
11. Turker, Duygu. and Selcuk, Senem sonmez. (2009). Which factors affect entrepreneurial intention of university students?. *Journal of European Industrial Training*, No. 33 (2).